

SAKSBEHANDLER
Bjarne Gaut, Ingunn Holm

VÅR REF.
16/02439-5

DERES REF.
16/3829-

ARK. K - Kraftledninger
226 Time kom. - Ro

INNVALGSTELEFON
+47 98202805
DERES DATO

VÅR DATO
16.04.2018

TELEFAKS
+47 22 94 04 04
postmottak@ra.no
www.riksantikvaren.no

Olje- og energidepartementet
Postboks 8148 Dep
0033 OSLO

420 kV kraftledning Lyse-Fagrafjell og Fagrafjell transformatorstasjon, Rogaland. Høring av NVEs innstilling - Riksantikvarens merknader

Riksantikvaren viser til brev fra Olje- og energidepartementet, datert 5.1.2018.

Olje- og energidepartementet har sendt NVEs innstilling til konsesjon for 420 kV kraftledning Lyse – Fagrafjell og Fagrafjell transformatorstasjon, i Rogaland fylke, på høring. Rogaland fylkeskommune har innsigelser til flere av tiltakene det søkes om konsesjon for på grunn av konflikt med viktige kulturminneinteresser. De fleste av disse innsigelsene vil kunne løses ved flytting av mastepunkter og anleggsveier, og de vil kunne avklares gjennom justeringer som innarbeides i en fremtidig miljø-, transport- og anleggsplan (MTA-plan). Riksantikvaren går derfor ikke nærmere inn på disse innsigelsene, men viser til Rogaland fylkeskommunes uttalelse.

Som en del av planen for kraftledningen Lyse-Fagrafjell, har NVE også innstilt på konsesjon til å etablere en ny transformatorstasjon på Fagrafjell, på grensen mellom Time og Sandnes kommuner. Slik det er planlagt vil tiltaket være i omfattende og direkte konflikt med et unikt kulturmiljø av nasjonal interesse; gårdsanlegget Møgjedal med id 5150 i Riksantikvarens nasjonale kulturminnedatabase, Askeladden. Rogaland fylkeskommune har reist innsigelse til plasseringen av transformatorstasjonen og føringene av kraftlinjer inn til stasjonen. Etter fylkeskommunens syn er det ikke mulig å tilpasse stasjonen og plasseringen av kraftlinjer, veier og riggplasser slik at innsigelsen kan frafalles.

Riksantikvaren vil i det følgende gi en nærmere vurdering av kulturminneverdiene i stasjonsområdet på Fagrafjell. Uttalelsen baserer seg på underlagsmaterialet gjort tilgjengelig av NVE i forbindelse med konsesjonssøknaden samt skriftlige vurderinger fra Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk Museum ved Universitetet i Stavanger (UiS). Riksantikvaren var også på befaring til Fagrafjell, 10. april 2018, sammen med Rogaland fylkeskommune og Arkeologisk museum.

Kulturminnene ved Fagrafjell

Kulturmiljøet ved Fagrafjell består av et større forhistorisk gårdsanlegg med åkerflater, gravrøyser, rydningsrøyser, hulveier, gardfar (veien fra tunet og ut i utmarka), tufter og stakketufter (tufter etter lagring av høy). Hele gårdsanlegget er automatisk fredet i medhold av lov av 1978 nr. 50 om kulturminner (kulturminneloven) § 4 første ledd.

Man må anta at driften har sprunget ut av området ved dagens tun på Møgjedal. Gårdstunet er endret gjennom intensiv rydding og bruk de siste 200 årene, men med unntak av selve tunet er driftslandskapet fra forhistorisk tid godt bevart.

Det freda området omfatter 258 dekar, eksklusive sikringssonen. Så langt er det identifisert 526 synlige enkeltminner tilknyttet anlegget på Fagrafjell. *Det reelle antallet er trolig langt høyere.* Mange av kulturminnene er lite markerte på overflaten og vil være vanskelige å identifisere ved den type overflaterregistreringer som Rogaland fylkeskommune har gjennomført. Erfaringsmessig er det også høyt potensial for at det ligger ikke-synlige kulturminner under markoverflaten i områder hvor det er synlige dyrkings- og bosetningsspor. Særlig er det et høyt potensial for å finne dyrkingslag mellom de synlige rydningsrøysene. Slike kulturminner kan bare identifiseres gjennom maskinell søkesjakt mellom de identifiserte kulturminnene.

På høyden lengst i nordvest er røysene svært tydelige, om noe lave, mens området ved skogen aller lengst i nord er preget av mye naturstein og ur. Sentralt i området ligger de største røysene litt lavere i terrenget, i nordkanten av ei myr. Flere av disse bør typologisk defineres som gravminner. Lengst sør i området er røysene mer spredt, og flere er lite synlige i terrenget. Området er generelt gressbevokst og flere av kulturminnene vil være vanskelige å se i sommerhalvåret.

De fleste ødegårdsanleggene i Rogaland dateres til eldre jernalder. Det foreligger få dateringer fra Møgjedal, men blant funnene er også et gravfunn fra overgangen mellom yngre jernalder og middelalder (9-11. årh e.Kr.). Dette indikerer at gårdsanlegget har stor tidsdybde.

Rogaland fylkeskommunes vurdering

Rogaland fylkeskommune ved fylkesrådmannen har fremmet **innsigelse** til stasjonsplasseringen på Fagrafjell.

Stasjonen vil medføre direkte inngrep i store deler av det automatisk fredete kulturminnet Møgjedal ødegård med en mengde rydningsrøys, flere gravhauger, gardfar, stakketufter og mulige hustufter. Mange av enkeltminnene er synlige på markoverflaten. Fylkeskommunen opplyser samtidig at LIDAR- og flyfoto viser at det er stort potensial for funn av flere automatisk fredete kulturminner i området.

Fylkeskommunen understreker at kulturminnet har regional og nasjonal betydning, på grunn av sin størrelse, tidsdybde og variasjon i enkeltminner. Det er sjeldent at et så stort kulturlandskap er bevart sammenhengende. Lokaliteten er et viktig vitenskapelig referanseområde for andre, mindre og mer fragmenterte kulturminneområder.

I tillegg til de direkte inngrepene vil stasjonen med sine inngående kraftlinjer, veier og anleggsområder prege området visuelt. Gårdsanlegget på Møgjedal har høy formidlings- og opplevelsesverdi. Selv om utkantområdene i vest i dag skjemmes av masseuttak, skal uttaksområdene tilbakeføres til landbruk etter at aktiviteten er opphørt.

Alle inngrep i dette området er uforenlig med bevaringen av det viktige kulturmiljøet som de enkelte kulturminnene til sammen utgjør. Etter fylkeskommunens syn er det ikke mulig å tilpasse stasjonen, veier og riggplasser på en slik måte at innsigelsen kan frafalles. Fylkeskommunen har opplyst til NVE at etaten ikke kan anbefale dispensasjon til inngrep i kulturmiljøet på Fagrafjell, etter kulturminneloven § 8.

Fylkeskommunen tilrår derfor at en annen tomt velges, og de foreslår Helgalands-området som et godt alternativ. Av de utredete stasjonsalternativene, er Helgaland i konsekvensutredningen vurdert som det beste for kulturminner, med liten negativ konsekvens. Dersom en også ser på ledningstraseene inn til stasjonen blir konsekvensgraden noe mer negativ for Helgaland.

Riksantikvarens vurdering av kulturminnene og tiltaket

Riksantikvaren skal verne om kulturminner som ikke-fornybare ressurser og arbeide for at kulturminneverdiene blir best mulig ivaretatt og nyttiggjort i et samfunn i endring. Tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner kan gis etter en vurdering av de kulturminnefaglige verdiene veid opp mot private og samfunnsmessige hensyn.

I sin vurdering av Fagrafjell transformatorstasjon har Riksantikvaren særlig vektlagt kulturmiljøets unike verdi, inngrepets omfang, tiltakets samfunnsnytte og mulighetene for alternative plasseringer og avbøtende tiltak.

De forhistoriske gårdsanleggene, med sine synlige tufter, fossile åkerflater og grensemarkeringer er karakteristisk for det kystnære åker- og beitelandskapet som har dominert mye av kulturlandskapet i Rogaland. Anleggene er blant fylkets mest typiske og særpregede kulturminner.

Dyrkningsflatene og rydningsrøysfeltene er strukturert av naturgitte forhold. De forhistoriske åkerflatene (og med dem tunene) var begrenset til dyrkbare områder, mens områder som var dårlig drenert, har tynt jordsmonn/berg i dagen, var sterk hellende eller ligger i nordhelling ble stående urørt. Der jorda var for fuktig eller terrenget var for kupert, finnes det ikke rydningsrøys. I noen grad kunne disse områdene likevel benyttes til beite og slåttemark.

Riksantikvaren vurderer ødegårdsanleggene i Rogaland som kulturminner med særlig høy vitenskapelig verdi, både i nasjonal og internasjonal målestokk. Gårdsanleggene er kildegrunnlag for forskning omkring agrar bosetting, gravskikk og jordbruk og landskapsbruk i forhistorisk tid. Landskapselementene viser agrar- og bosetningshistorisk tilpasning til endringer i klima og samfunnsutvikling. Riksantikvaren mener vi har et særlig ansvar for å bevare kulturminnelokaliteter av denne typen, som kilde til sørvestnorsk og felles europeisk historie og identitet. Norge er forpliktet til å forvalte den fysiske kulturarven på en forsvarlig måte, både gjennom nasjonalt lovverk og internasjonale konvensjoner. Europarådets konvensjon om vern av den arkeologiske kulturarv, *Valettkonvensjonen*, ble ratifisert av Norge i 1995. Formålet med konvensjonen er å verne om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som en kilde til felles europeisk historie og identitet, og som redskap for vitenskapelige og historiske undersøkelser.

I dag er bare fragmenter av ødegårdslandskapet tilbake. Moderne landbruk krever i økende grad rydding og planering av store sammenhengende åkerflater. Slike prosesser fjerner samtidig de fleste synlige sporene etter forhistorisk bosetning og jordbruk, og kulturminnenes vitenskapelige kildeverdi reduseres fordi bare anlegg og konstruksjoner som er nedgravd i undergrunnen bevares. De synlige ødegårdsanleggene representerer derfor også et særlig viktig referansemateriale for å kunne tolke andre, dårligere bevarte lokaliteter i dyrket mark.

Riksantikvaren vurderer at de fossile bosetning- og dyrkingssporene på Fagrafjell er en særlig godt bevart representant for den forhistoriske driftsformen i kysthøylandet. Det freda området omfatter hele 258 dekar. Riksantikvaren kjenner ingen andre gårdsanlegg på denne størrelsen i Rogaland. I fylket er det bare tre andre kulturminnelokaliteter som overstiger 250 dekar

(Stavanger middelalder-bygrunn, Storaberget bygdeborg og Avaldsnes kulturmiljø). Dette er viser hvilken unik posisjon gårdsanlegget og rydningsrøysområdet ved Fagrafjell inntar.

Med unntak av selve tunet, hvor innmarka er endret gjennom intensiv rydding og bruk de siste 200 årene, framstår gårdsanlegget og driftslandskapet på Fagrafjell som spesielt godt bevart og lesbart, med synlige dyrkningsflater, stakketufter, rydningsrøyser, gardfar og graver. Dette gir området en særlig pedagogisk og opplevelsesmessig verdi, som et velbevart eksempel på den forhistoriske gårdsutviklingen i Nord-Europa. Røysene ligger dessuten i et naturskjønt landskap med vidt utsyn, både mot kysten over flatbygdene på Jæren og mot fjellområdene lenger øst.

De mange registrerte enkeltminnene på Fagrafjell indikerer at kulturmiljøet har lang brukstid. Arkeologisk museum, UiS påpeker i sin uttalelse til Riksantikvaren at gårdsanlegget på Fagrafjell har uvanlig stor tidsdybde. De fleste ødegårdsanleggene i Rogaland dateres til eldre jernalder. Blant funnene fra Møgjedal er også et gravfunn fra overgangen mellom yngre jernalder og middelalder (9-11. årh e.Kr.). Samtidig indikerer arkeologiske undersøkelser i tilgrensende områder at det ble etablert jordbruksbosetning i landskapet kanskje så tidlig som yngre steinalder eller eldre bronsealder. Det foreligger ingen naturvitenskaplig datering fra røysene og beitemarka på Møgjedal, men det er sannsynlig at anlegget har vært i bruk i hele perioden fra bronsealder til middelalder (ca. 2500 år).

Anleggets tidsdybde gir muligheter til å studere faser med ekspansjon og kontraksjon i driftslandskapet over tid og sette dette i sammenheng med endringer i klima, befolkningsgrunnlag og andre sosiale forhold. Selv om man må anta at det forhistoriske tunet har ligget i dagens innmark, kan det også være spor etter eldre tundannelser i landskapet.

Ut fra en vurdering av kart og flybilder og befaring til stedet, mener vi at mye av avgrensningen til gårdsanlegget/rydningsrøysfeltet er bevart intakt. Den viser den opprinnelige avgrensningen som kulturminnet har hatt ut mot mark som ikke har vært dyrkbar. Mange av gårdsanleggene og rydningsrøysfeltene i Rogaland er i dag stykket opp og avgrenset av moderne inngrep på alle kanter. Gårdsanlegget/rydningsrøysfeltet her ved Fagrafjell representerer en unik mulighet til å studere forholdet mellom jordbruk i forhistorisk tid og topografi, landskap og jordsmonn.

Det er etter Riksantikvarens vurdering svært viktig å bevare kulturmiljøet på Fagrafjell som et intakt referanseområde, og ikke avskjære det med moderne inngrep. Blir store deler av dette kulturmiljøet fjernet eller fragmentert, er det ingen områder med tilsvarende innhold, størrelse og bevaringsgrad igjen i Rogaland. Arkeologisk museum, UiS, understreker at det har langt større faglig verdi å bevare det intakte kulturmiljøet på Fagrafjell, enn å ta vare på flere mindre og mer fragmenterte lokaliteter. Anlegget er alt inkludert i syntetiserende vitenskapelige arbeider.

Etablering av nye 420 kV-traseer, veier, deponi og anleggssoner vil medføre direkte, fysiske inngrep i store deler av kulturminnet og ødelegge dette. Selv om de bebygde delene av stasjonsområdet i første omgang er tenkt utbygget i noe mindre grad enn det området Statnett søker å ekspropriere, omfatter planene mulighet for senere utvidelser. Statnett har dessuten presisert at hele det ervervede området, inkludert den båndlagte sikringssonen, kan bli benyttet som anleggsområde i anleggsperioden. Som grunnlag for vår uttalelse, må Riksantikvaren ta høyde for at alle potensielle inngrep i kulturminnene vil finne sted.

Omlegging av eksisterende 300 kV-ledninger vil også berøre kulturmiljøet på Fagrafjell. Ledningstraseene vil passere direkte over resterende deler av anlegget og påvirke disse på en måte som utvilsomt vil være utilbørlig skjemmende etter kulturminneloven § 3. Enkelte av mastepunktene vil dessuten medføre direkte fysiske inngrep i lokaliteten.

De samlede inngrepene er etter Riksantikvarens vurdering uforenlig med bevaringen av det viktige kulturmiljøet som de enkelte kulturminnene til sammen utgjør. Konflikt som medfører utgravning av deler av kulturmiljøet på Fagrafjell vil være utilrådelig. Ved en fjerning av deler av gårdsanlegget/rydningsrøysfeltet mistes helheten og leseligheten med hensyn til landskapstilpasningen. Som nevnt over er gårdsanlegget/rydningsrøysfeltet på Fagrafjell å betrakte som et unikt, nasjonalt referanseområde, og Riksantikvaren vil sterkt motsette seg alle tiltak som medfører fysiske inngrep i dette kulturmiljøet.

Dersom transformatorstasjonen plasseres slik at den kommer i direkte konflikt med kulturminner, vil det måtte medføre omfattende utgravninger for å sikre så mye som mulig av kulturminnenes kildeverdi før de går tapt. Det foreligger på det nåværende tidspunkt ingen planer eller kostnadsoverslag for slike undersøkelser. Både anleggets omfattende areal og usikkerhetene knyttet til det reelle antallet kulturminner innenfor området gjør at utgravningsomfanget er beheftet med stor usikkerhet. Omfanget av kulturminner gjør likevel at feltarbeidet nødvendigvis vil måtte strekke seg over flere år. Kostnadene ved det nødvendige dokumentasjonsarbeidet må bæres av tiltakshaver, jf. kulturminneloven § 10.

Samfunnsnytte og alternative løsninger

NVE har konkludert med at forsyningssikkerheten for strøm til Sør-Rogaland ikke er god nok og i strid med forskriften om systemansvar.

Ved middels forbruksvekst er tiltaket vurdert å ha en *negativ* lønnsomhet på 380-740 MNOK sammenlignet med nullalternativet. Tiltaket har likevel i henhold til NVE og Statnett store ikke-prissatte gevinster med hensyn til kraftoverføringsevne og bedret forsyningssikkerheten til forbrukerne.

Å sikre tilstrekkelig strømforsyningen til Nord-Jæren har stor samfunnsmessig nytte, noe som må veie tungt i denne saken. Riksantikvaren ønsker likevel å påpeke at alternativene til Fagrafjell transformatorstasjon er mangelfullt vurdert i konsesjonssøknaden.

Alternative stasjonsplasseringer og linjeføringer er konsekvensutredet på et tidligere tidspunkt i søknadsprosessen. Det er derfor beklagelig at Statnett likevel bare har omsøkt ett alternativ, noe som fratar høringsinstansene mulighet til å gjøre en reell og bred vurdering av andre alternativ.

Dersom man legger kulturminnehensyn til grunn er transformatorstasjonen på Fagrafjell det klart dårligste alternativet. Både selve stasjonsområdet og linjeføring ut/inn fra stasjonen er vurdert å ha store eller meget store negative konsekvenser for kulturminneverdiene.

Fylkeskommunen har pekt på Helgeland som beste alternativet, med begrenset konflikt med kulturminner. Riksantikvaren støtter denne vurderingen.

Konklusjon

Riksantikvaren støtter Rogaland fylkeskommunes innsigelse til transformatorstasjonen på Fagrafjell. Tiltaket er i konflikt med et unikt kulturmiljø av nasjonal interesse som det er svært

viktig at blir bevart urørt også for framtida. Dette kulturmiljøet er det eneste i sitt slag av denne størrelsen og med intakte grenser, som er bevart i Rogaland.

Selv om samfunnsnyttien av tiltaket er stor, mener Riksantikvaren at verdien i å bevare kulturmiljøet på Fagrafjell også er en ubestridelig samfunnsverdi og et viktig nasjonalt ansvar.

Riksantikvaren kan eventuelt, som et subsidiært standpunkt, vurdere en forskyving av transformatorstasjonen ved Fagrafjell mot sørvest, slik at en unngår direkte, fysiske inngrep i kulturmiljøet ved Fagrafjell. Selv om dette kan komme i konflikt med grus/pukk-ressursene i området mener Riksantikvaren at det i en avveining av verdiene i området bør det å minimere kulturminnekonflikten knyttet til transformatorstasjonen veie tungt.

Riksantikvaren vil avslutningsvis understreke at direktoratet er dispensasjonsmyndighet når det gjelder automatisk fredete kulturminner. Hvis noen av tiltakene skulle komme i konflikt med automatisk fredete kulturminner, vil det være Riksantikvaren som avgjør om det kan innvilges dispensasjon og eventuelle vilkår for denne. Klima- og miljødepartementet vil være klageinstans for eventuelle dispensasjonsvedtak fra Riksantikvaren. Når det gjelder kulturminnene i kulturmiljøet på Fagrafjell ønsker Riksantikvaren i utgangspunktet ikke å gi dispensasjon for noen av disse.

Vennlig hilsen

Kristine Johansen (e.f.)
seksjonssjef

Ingunn Holm
seniorrådgiver

Brevet er elektronisk godkjent uten underskrift

Kopi til: Klima- og miljødepartementet, Postboks 8013 Dep, 0030 OSLO/ Rogaland fylkeskommune, Postboks 130 sentrum, 4001 STAVANGER/ Arkeologisk museum - Universitetet i Stavanger, Universitetet i Stavanger, 4036 STAVANGER